

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті здійснено аналіз наукових досліджень, що стосуються професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Проаналізовано підходи різних дослідників до визначення понять «професійна підготовка» та «студент з особливими потребами». Уточнено сутність понять «професійна підготовка», «інвалід», «особа з особливими потребами», «особливі освітні потреби» та подано авторське розуміння поняття «студент з особливими потребами». Розкрито структуру професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Наведено та уточнено класифікацію категорій осіб з особливими потребами.

Ключові слова: професійна підготовка, інвалід, особливі освітні потреби, студенти (особи) з особливими потребами.

Постановка проблеми. Згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року однією з актуальних нині проблем є обмеженість доступу до освіти окремих категорій населення, зокрема людей з особливими потребами. Основними завданнями Національної стратегії є забезпечення функціонування ефективної системи інклюзивної освіти; удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами; пріоритетність фінансування, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з особливими освітніми потребами; забезпечення архітектурної, транспортної та інформаційної доступності таких закладів для цієї категорії осіб. А загалом стратегія спрямована на підвищення рівня доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства та забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями та потребами [10]. Для забезпечення можливості реалізації цих вимог сучасною системою вищої освіти для початку необхідне чітке розуміння сутності та специфіки поняття професійної підготовки студентів з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти професійної підготовки студентів, зокрема майбутніх учителів, широко досліджуються у працях вітчизняних (А. Алексюк, О. Савченко, В. Беспалько, І. Бех, В. Бондар, С. Гончаренко, Т. Танько, О. Дубасенюк, О. Пометун, Н. Колесник, Т. Качеровська, М. Бубнова, В. Семиченко та інші) та зарубіжних науковців (І. Лернер, С. Батишев, О. Хуторський, К. Кейсі, М. Найш, Г. Портер та інші).

Нині значно зростає увага науковців і до проблем професійної підготовки студентів з особливими потребами. Вітчизняними вченими розглядаються: теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти (О. Глузман, А. Колупаєва, О. Дікова-Фаворська, Г. Давиденко, П. Таланчук, С. Хамініч, В. Засенко та інші); окремі аспекти педагогічної роботи зі студентами з особливими потребами у вищих навчальних закладах (М. Євтух, Ю. Богінська, Л. Дябел, А. Капська, М. Чайковський, А. Колупаєва, О. Польовик, О. Єрьоменко, Т. Гребенюк, Ю. Волчелюк, С. Омельченко, Г. Бурова, О. Хорошайло та інші). Вивченню проблем забезпечення освіти людей з особливими потребами свої дослідження присвячували і зарубіжні вчені, такі як Д. Гарнер, П. Мітлер, М. Дарсі, Д. Камерон, Т. Бут, М. Ейнскоу та інші.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу наукових підходів до визначення поняття професійної підготовки студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. Досягнення цієї мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань дослідження:

- проаналізувати сутність та структуру поняття «професійна підготовка студентів з особливими потребами» та «студент з особливими потребами»;
- визначити класифікацію категорій осіб з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «професійна підготовка студентів з особливими потребами» є складним, тому, на нашу думку, його аналіз слід розпочати з визначення сутності та структури даного поняття.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що серед науковців не існує єдиного підходу до визначення поняття «професійна підготовка». У Законі України «Про вищу освіту» професійна підготовка визначена як процес набуття здобувачем вищої освіти кваліфікації за певною галуззю знань та

спеціальністю [3]. На нашу думку, це визначення є загальним і повністю не відображає всієї сутності процесу професійної підготовки у вищих навчальних закладах. Деяко узагальнене визначення подано також у енциклопедії професійної освіти: «професійна підготовка – це процес оволодіння особистістю спеціальними знаннями, вміннями, навичками, необхідними якостями, надбанням досвіду трудової діяльності і норм поведінки, які забезпечать можливість успішно здійснювати професійну діяльність» [14, с. 390].

У наукових працях дослідників можна простежити два підходи до розуміння сутності процесу професійної підготовки. Представники першого підходу трактують це поняття лише як процес засвоєння знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання певних професійних обов'язків. Так, наприклад, Н. Колесник у своїй науковій праці розглядає це поняття як процес професійного розвитку майбутнього фахівця, що забезпечує набуття базових знань, умінь, навичок, практичного досвіду, норм поведінки, які у майбутньому дадуть студенту можливість успішно здійснювати свою професійну діяльність [7]. Т. Качеровська розглядає процес професійної підготовки більш широко і вважає, що він не обмежується лише формуванням у студентів спеціальних знань, умінь та навичок, але і формує норми поведінки та якості, необхідні майбутньому фахівцю для подальшої продуктивної професійної діяльності [6, с. 15]. Однак, професійна підготовка структурно є більш складним процесом і не може розглядатися лише як процес набуття та засвоєння певного рівня знань, умінь, навичок, формування певних якостей та норм поведінки.

У наукових дослідженнях існує також інший підхід до розуміння поняття «професійна підготовка». Представники цього підходу стверджують, що це поняття можна трактувати і як процес навчання, і як процес формування готовності до майбутньої професійної діяльності.

Так, наприклад, на думку М. Бубнової, професійну підготовку часто розуміють лише як результат навчання, однак її необхідно розглядати також як процес передачі студентам знань та формування у них умінь та навичок майбутньої професійної діяльності. У своїй науковій праці вона розглядає процес професійної підготовки як сукупність отриманих студентом професійних знань, умінь, навичок, якостей особистості, досвіду роботи та усвідомлення ним норм поведінки, що забезпечать можливість успішно здійснювати професійну діяльність у майбутньому. Дослідниця також зауважує, що професійна підготовка має подвійне значення і повинна розглядатися як процес (навчання) та як результат (готовність), що визначається сукупністю вимог, які висуваються до професійного рівня фахівця певної галузі [1, с. 18].

Глибокий аналіз поняття «професійна підготовка» здійснено у працях В. Семиченко. Дослідниця розглядає це поняття у двох значеннях: як навчання – спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань та як готовність – наявність компетенції, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань [11].

Найбільш глибоким і доцільним, на нашу думку, є трактування поняття професійної підготовки Т. Танько. У своїй науковій праці дослідниця трактує його як систему організаційних та педагогічних заходів, що сприяють формуванню знань, умінь, навичок, професійної спрямованості особистості та професійної готовності. Професійну готовність дослідниця визначає як суб'єктивний стан особистості, що характеризується її здатністю, підготовленістю до виконання певного виду професійної діяльності, а також прагненням її виконати [12].

Здійснений аналіз літературних джерел дає змогу узагальнити різні наукові підходи і визначити професійну підготовку як систему заходів освітнього процесу, спрямованих на формування сукупності професійних знань, умінь, навичок, якостей особистості, досвіду роботи, а також на формування готовності студента до майбутньої професійної діяльності.

У структурі професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах дослідники виділяють певні компоненти:

- педагогічна та психологічна підготовка (закономірності виховного процесу; цілі, методи, засоби і форми навчання та виховання; комплексний підхід до виховання);
- спеціальна підготовка (педагогічні вміння; проектування й аналіз педагогічної діяльності);
- науково-дослідна підготовка (пошук ефективних способів навчання й виховання; упровадження передового педагогічного досвіду).

Також існує підхід, згідно якого компоненти професійної підготовки виділяють у відповідності з блоками навчальних дисциплін, що вивчаються студентами у вищих навчальних закладах: гуманітарні, соціально-економічні, математичні, природничо-наукові, загальнопрофесійні, предметні тощо.

Для нашого дослідження ключовою є професійна підготовка певної категорії осіб, а саме студентів з особливими потребами. Для глибокого розуміння сутності цього процесу важливо чітко визначити поняття «студент (особа) з особливими потребами».

В Україні не існує єдиного загальноприйнятого поняття, яке б використовувалось стосовно даної категорії осіб. Здебільшого у таких випадках вживається термін «інвалід», але часто також зустрічаються і інші: «неповносправний», «особа з вадами розвитку», «особа з обмеженою дієздатністю» тощо.

Згідно Декларації про права інвалідів, інвалід – це особа, яка не може самостійно повністю або частково забезпечити своє особистісне та/або соціальне життя через вроджені або набуті недоліки її фізичних чи розумових здібностей [2].

Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» цей термін трактується наступним чином: «інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист» [4].

Однак, останнім часом суспільство відмовляється від термінів «інвалід», «неповносправний» та подібних, адже вони принижують честь і гідність людини. Саме тому, широкого поширення у світі нині набуває більш гуманний термін – особа з особливими потребами.

У новій редакції Закону України «Про вищу освіту» вживається термін «особа з особливими освітніми потребами», який трактується наступним чином: «особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти» [3].

Останнім часом у наукових працях вітчизняних дослідників також глибоко аналізується сутність поняття «особа з особливими потребами». Наприклад, згідно думки А. Капської, це поняття охоплює категорію осіб, життя та діяльність яких визначені певними обмеженнями або у яких відсутня здатність до здійснення діяльності тими способами, які є загальноприйнятими для людей певного віку [5, с. 115].

М. Чайковський у своєму дослідженні вживає поняття «молодь з особливими потребами» і визначає його як групу осіб з певними обмеженнями фізичного розвитку, що характеризуються наявністю специфічних психологічних та соціальних рис, що зумовлені віковими особливостями, а також процесом становлення та формування їх духовного світу, соціально-економічного та суспільно-політичного становища [13, с. 38].

У вітчизняній науковій думці можна простежити наступну тенденцію: дослідники під поняттям «особа з особливими потребами» здебільшого об'єднують людей з певними вадами фізичного або психічного розвитку. Однак, останнім часом все частіше до цієї категорії відносять також осіб, які не мають фізичних або психічних відхилень, однак також потребують спеціального супроводу та підтримки зважаючи на особливості свого розвитку чи, наприклад, своє соціальне положення. Це діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з багатодітних сімей, обдаровані діти тощо.

Так, на думку французького вченого Дж. Лефранкоіса, термін особливі потреби доцільно використовувати стосовно людей з певними соціальними, фізичними чи емоційними особливостями, котрі потребують особливої уваги та надання спеціальних послуг. Таким чином люди з особливими потребами отримують можливості для розвитку власного потенціалу. На його думку, до числа таких осіб входять і ті, що мають виняткові здібності або таланти [8, с. 33].

Загальноприйнятим для країн Європи є визначення Міжнародної класифікації стандартів освіти: особами з особливими освітніми потребами є такі, котрі мають потребу у додаткових ресурсах навчального процесу. До таких ресурсів можна віднести: персонал (різнобічна допомога у процесі здобуття освіти); матеріали (корекційні та допоміжні навчальні засоби); фінанси (матеріальна допомога з метою отримання спеціальних послуг для забезпечення процесу навчання) [8, с. 33].

На думку А. Колупаєвої та Л. Савчук люди з особливими потребами – це широке коло осіб, освітні потреби яких не відповідають загальноприйнятим нормам. До цієї категорії можна віднести інвалідів, осіб з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами та обдарованих дітей [8, с. 33].

Оскільки наше дослідження стосується професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах, ми використовуємо поняття «студент з особливими потребами» і трактуємо його наступним чином. Студент з особливими потребами – це особа, що навчається у вищому навчальному закладі з метою здобуття кваліфікації за певною галуззю знань та спеціальністю і відповідно до свого соціального положення, особливостей розвитку, фізичного або психічного стану здоров'я потребує додаткової підтримки та психолого-педагогічного супроводу для здобуття якісного рівня вищої освіти.

Згідно з критеріями Міністерства освіти і науки України загальноприйнятою вважається наступна класифікація вад розвитку у осіб з особливими потребами:

- порушення слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом);
- порушення зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором);
- порушення інтелекту (розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку);
- мовленнєві порушення;
- порушення опорно-рухового апарату;
- складна структура порушень (розумово відсталі і сліпі чи глухі; сліпоглухонімі та ін.);
- емоційно-вольові порушення та особи з аутизмом [9].

Але останнім часом ця класифікація значно розширюється і доповнюється іншими категоріями осіб, які також потребують особливої підтримки та супроводу навчання. Серед них:

- діти-сироти;

- діти, позбавлені батьківського піклування;
- діти з багатодітних сімей;
- учасники АТО та діти з сімей загиблих учасників АТО;
- обдаровані діти.

На нашу думку, якщо розглядати питання професійної підготовки осіб з особливими потребами, тобто охоплювати лише студентську молодь, з цієї класифікації доцільно вилучити категорію обдарованих дітей. Адже, необхідність психолого-педагогічного супроводу та особливого підходу до навчання таких дітей є більш доречною та необхідною у дошкільному та молодшому шкільному віці. А у процесі професійної підготовки ця необхідність не є першочерговою так як має свої особливості організації навчально-виховного процесу.

Отже, проаналізувавши науково-педагогічну літературу, можна зробити **висновок**, що серед науковців не існує єдиного підходу до трактування понять «професійна підготовка», «особа з особливими потребами», а також до визначення структури професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Крім того, аналіз наукових праць засвідчив, що більшість сучасних дослідників визнають загальноприйнятю класифікацію категорій осіб з особливими потребами, до якої відносять виключно людей з різноманітними фізичними та психічними вадами розвитку. Однак, ця класифікація потребує значного розширення та доповнення іншими категоріями осіб, котрі також потребують особливої підтримки та супроводу у процесі навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні специфіки та структури професійної підготовки студентів з особливими потребами у вищих педагогічних навчальних закладах.

Використані джерела

1. Бубнова М. Ю. Готовність майбутніх учителів математики до професійної діяльності / М. Ю. Бубнова // Дидактика математики: проблеми і дослідження : Міжнародний збірник наукових робіт. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2010.– Вип. 33. – С. 17–20.
2. Декларація про права інвалідів [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 09.12.1975 р. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117. – Назва з екрана.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана.
4. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 №875-XII [Електронний ресурс] : Верховна Рада УРСР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/875-12>. – Назва з екрана.
5. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посібник / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
6. Качеровська Т. В. Навчально-ігрове проектування у професійній підготовці майбутніх менеджерів організацій : автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Качеровська Тетяна Василівна ; Південноукраїнський держ. Пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2005. – 21 с.
7. Колесник Н. С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації художньо-технічної творчості учнів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Колесник Наталія Євгенівна. – Житомир, 2007. – 335 с.
8. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – вид. допов. та перероб. – К. : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с.
9. Освіта дітей з особливими потребами [Електронний ресурс] : Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami>. – Назва з екрана.
10. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25.06.2013 р. №344/2013 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. – Назва з екрана.
11. Семиченко В. А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки [Електронний ресурс] / В. А. Семиченко // Педагогічний дискурс. – 2007. – Вип. 1. – С. 119-127. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_28. – Назва з екрана.
12. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Танько Тетяна Петрівна ; Харк. держ.пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2004. – 41 с.

13. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Чайковський Михайло Євгенович. – Старобільськ, 2016. – 488 с.
14. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1999. – Т. 2. – 440 с.

Danilova A.

THE SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF CONCEPT PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS

One of the priority modernizations directions of the education system in Ukraine is to ensure its availability for various population categories. Currently, an important problem is the higher education of students with special needs, because the Ukrainian higher education system is the least adapted to the training such students.

Many scientific works of domestic and foreign researchers devoted to the problems of professional training of students in higher education institutions. However, in the domestic science the problems of professional training of persons with special needs investigated insufficiently. That is why it is necessary to carry out the analysis of scientific approaches to the definition of professional training of students with special needs in higher education.

In modern science, there is no agreed definition of the term «professional training». In general, in scientific works of domestic researchers, it is possible to allocate two approaches to its interpretation. According to the first approach, professional training interpreted only as a process of mastering the system of professional knowledge, skills and equate to readiness for future professional activity. The representatives of the second approach argue that these concepts are not identical. According to them, professional training is a complex process that involves many components, one of which is professional readiness for future activity.

Domestic scholars also have different definitions of the term «student with special needs». Some of them equate it to the concept of «invalid». Their classifications of persons with special needs include only some categories of people with disorders of physical and mental development. Other scholars interpret this concept more widely. They include in this concept people who have no physical or mental disorders, but according to the peculiarities of their development and social status also need psychological and pedagogical support of educational process.

Therefore, in the article analyzed the scientific research concerning the professional training of students in higher educational institutions. Investigated approaches of different scientists to the definition of «professional training» and «student with special needs». Clarified the essence of concepts «training», «invalid», «person with special needs» and «special educational needs». Submitted the author's interpretation of the term «student with special needs». Presented the structure of professional training of students in higher educational institutions. Submitted and clarified the classification of persons with special needs.

Key words: *professional training, invalid, special educational needs, students (persons) with special needs.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2017 р.